

Νέες μορφές κοινωνικής εκπροσώπησης και δράσης: συνδικάτα, κινήματα και ΜΚΟ

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει ορισμένες όψεις του σύγχρονου πολιτικού πεδίου στην Ελλάδα της «εποχής του Μνημονίου» που σχετίζονται με ως τώρα ανεξερεύνητα πολιτικά αντικείμενα. Σε προηγούμενες περιόδους, η ελληνική πολιτική κοινωνιολογία εστίαζε τους φακούς της στη σχέση κράτους και κοινωνίας, και ιδιαίτερα πώς η δεύτερη επηρεάζει τη δομή, τη λειτουργία και τη χάραξη της πολιτικής του πρώτου αλλά στα πλαίσια ενός εθνικού κοινωνικού σχηματισμού. Ήταν, δηλαδή, προσανατολισμένη στο «έθνος-κράτος» και στο «επίσημο» πολιτικό κύκλωμα. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών με την διαρκή αλλαγή των δεδομένων που δημιουργούν ένα νέο κοινωνικό πλαίσιο η πολιτική κοινωνιολογία έστρεψε ως ένα βαθμό τους φακούς τους σε νέες κατευθύνσεις.¹ Η μελέτη του «επίσημου» πολιτικού κυκλώματος (πολιτικό και κομματικό σύστημα, μεμονωμένα κόμματα) συμπληρώνεται πλέον από τη μελέτη του «δευτέρου κυκλώματος» του «μηχανισμού της δημοκρατικής αντιπροσωπευτικής πολιτείας», δηλαδή των ομάδων πίεσης και συμφερόντων, τα κοινωνικά κινήματα και εν γένει η λεγόμενη «συγκρουσιακή πολιτική».² Παράλληλα το ενδιαφέρον της πολιτικής θεωρίας και της πολιτικής κοινωνιολογίας στρέφεται στην αναζήτηση των νέων στοιχείων που συνιστούν μεταβολή της σημασίας των όρων «κυβέρνηση» και «διακυβέρνηση». Αυτή η αναζήτηση δεν είναι απολύτως ξεκομμένη από το πολιτικό και κοινωνικό γίνεσθαι.³ Το κράτος και η κυβέρνηση στα πλαίσια της μεταβολής από την «πολιτική του έθνους-κράτους» στην «πολιτική των υπερκρατικών οργανισμών» αντιμετωπίζουν αμφισβήτηση των λειτουργικών δυνατοτήτων τους στο περιβάλλον της ιδιωτικοποίησης και της κυριαρχίας της αγοράς.⁴ Αντίστοιχος είναι ο ρόλος του «νέου δημόσιου μανάτζμεντ», δηλαδή η ανάθεση ζωτικών κρατικών λειτουργιών είτε απ' ευθείας σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα είτε μέσω των «κοινωνικών εταίρων» και των διάφορων «μη κυβερνητικών» οργανωτικών σχημάτων.⁵

Η σημερινή συζήτηση για τα κοινωνικά κινήματα αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον καθώς διεξάγεται υπό το φως μιας εντονότατης οικονομικής οικονομικο-κοινωνικής κρίσης, η οποία επηρεάζει το πολιτικό και κομματικό σύστημα που περιέρχεται σε κατάσταση αποδιάρθρωσης αδυνατώντας να λειτουργήσει εκτονωτικά στο πλαίσιο της κρίσης και να στήσει αναχώματα στήριξης ευρέων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων του πληθυσμού και όχι μόνο εκείνων που ήταν ήδη χαμένοι από τις αλληπάλληλες κρίσεις των προηγούμενων δεκαετιών, οι οποίες οφείλονταν στην ασκούμενη πολιτική στο πλαίσιο της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης.

Το νέο κοινωνικό πλαίσιο ορίζεται από την καπιταλιστική οικονομική, πολιτική και πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, μια διεργασία που δεν εξελίσσεται χωρίς κοινωνικούς και πολιτικούς τριγμούς. Ειδικότερα, η οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2007 και συνεχίζεται με αμείωτη ένταση ανέδειξε την τραγικότητα των συνεπειών της σε ένα τέτοιο περιβάλλον. Στα ελληνικά

¹ Βλ. Nash Kate (2010) *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics, and Power*. Malden, MA, and Oxford, UK: Wiley-Blackwell.

² Offe Claus (1985) "The Attribution of Public Status to Interest Groups," in Claus Offe, *Disorganized Capitalism*, Cambridge, MA: The MIT Press.

³ Βλ. Stoker Gerry (1998) "Governance as theory: five propositions" *International Social Science Journal*, 155, σελ. 17-28.

⁴ Αυτή η θέση μπορεί να εκληφθεί ως κριτική της «διακυβέρνησης» ως όρου που χρησιμοποιείται για ρητορικούς λόγους σε ένα τέτοιο περιβάλλον εισαγωγής ιδιωτικο-οικονομικών όρων λειτουργίας στο δημόσιο τομέα. Βλ. Osborne David and Gaebler Ted (1992) *Reinventing government: How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. Reading, MA: Addison Wesley.

⁵ Βλ. Hood Christopher (1991) "A public Management for all seasons?", *Public Administration*, 69, σελ. 3-19.

δεδομένα η κρίση εκδηλώθηκε με την διόγκωση όλων των δομικών προβλημάτων του ελληνικού καπιταλισμού, του πολιτικού και του κομματικού συστήματος και στην υπερδιόγκωση του δημόσιου χρέους. Η συμφωνία της Τρόικας με την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ για την χορήγηση δανείου 110 δισεκ. δραχμών ακολουθήθηκε από την υπογραφή και ψήφιση από το Ελληνικό Κοινοβούλιο του Μνημονίου που προέβλεπε δυσβάστακτους όρους για τις εργασιακές σχέσεις, το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης, το δημόσιο τομέα της οικονομίας, το τραπεζικό σύστημα και τις δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφελείας. Η πολιτική που ακολουθήθηκε για την υλοποίηση των όρων του Μνημονίου επέφερε σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις και επιδείνωση των συνθηκών ζωής για μεγάλα στρώματα των λαϊκών εργατικών τάξεων. Η κυβέρνηση άσκησε πολιτική που ευνοούσε άμεσα την κεφαλαιοκρατική τάξη συνολικά (μειώσεις φόρων ή/και απαλλαγή από αυτούς, μείωση ασφαλιστικών εισφορών και απαλλαγή από αυτές προκειμένου να σωθούν ή να ανοιξούν θέσεις εργασίας, ιδιωτικοποίηση επιχειρήσεων, υπερίσχυση των επιχειρησιακών έναντι των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων, αύξηση ορίου απολύσεων κλπ). Για τους μισθωτούς έμεινε η μείωση μισθών και συντάξεων, οι ελαστικές σχέσεις εργασίας, η μερική και η προσωρινή απασχόληση μέσω ιδιωτικών εταιριών ενοικιάσεως προσωπικού και, βεβαίως, η ραγδαία ανερχόμενη ανεργία ιδίως των νέων και των απολυόμενων ανειδίκευτων και μισοειδικευμένων μεγάλης ηλικίας εργαζομένων. Σύμφωνα με το μνημόνιο και τον κρατικό προϋπολογισμό για το 2011 η ανεργία επρόκειτο να ανέλθει σε 14,8% στο τέλος του χρόνου ενώ κατά το τέλος του 2010 ήδη ανερχόταν σε 14,1 % (9,1% στο τέλος του 2009).⁶ Η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) ανακοίνωσε ότι η ανεργία το δεύτερο τρίμηνο του 2010 ανήλθε στο 11,8%, έναντι 11,7% του προηγούμενου τριμήνου και 8,9% του αντίστοιχου τριμήνου του 2009. Τέλος, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ, αυτή η πολιτική της παρατεταμένης ύφεσης της οικονομίας θα εκτινάξει τον αριθμό των ανέργων στο ένα εκατομμύριο το 2011. Έτσι, η φιλολογία περί περικοπής των δημοσίων ελλειμμάτων και του χρέους συγκαλύπτει την επίθεση εναντίον του λαϊκού βιοτικού επιπέδου και αποσκοπεί στην ανακοπή οποιασδήποτε προσπάθειας ανασυγκρότησης του συνδικαλιστικού κινήματος και εκ νέου δημιουργίας όρων και προϋποθέσεων για την κατάρτιση ριζοσπαστικού πολιτικού προγράμματος.⁷ Απέναντι σε αυτή την κατάσταση τα κοινωνικά κινήματα με κύριο το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα πολιτεύτηκαν με ποικίλους τρόπους, στρατηγικές και τακτικές.

Στρατηγική και τακτική

Με τον όρο «στρατηγική» εννοούμε το γενικό πρόγραμμα για την επίτευξη των στόχων της απόκτησης πρόσβασης στα κέντρα λήψης αποφάσεων πολιτικής και την επιρροής των ομάδων συμφερόντων πάνω στη λήψη αυτών των αποφάσεων. Επίσης με τον όρο «τακτική» εννοούμε τα συγκεκριμένα μέσα με τα οποία μπορεί να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι: «Στρατηγική είναι ο καθορισμός των βασικών μακροχρόνιων στόχων και σκοπών μιας οντότητας -ατομικής ή συλλογικής- και η υιοθέτηση μιας σειράς πράξεων καθώς και ο προσδιορισμός των αναγκαίων μέσων για την πραγματοποίηση αυτών των στόχων»⁸ Η στρατηγική και οι τακτικές που πρέπει να ακολουθήσει μια εργατική συνδικαλιστική οργάνωση υπήρξε επί μακρόν ζήτημα εξαιρετικά έντονων συγκρούσεων, διαγραφών και διασπάσεων χωρίς να μπορεί κανείς να αποφανθεί με σιγουριά και διαχρονικά ότι η μία ή άλλη στρατηγική αποφέρει πάντα τα καλύτερα αποτελέσματα ή αν αποτελεί μονίμως σωστή ή καταστρεπτική. Εξαρτάται πάντα από το

⁶ «Σημάδια κάμψης της ανεργίας πανευρωπαϊκά. Στην Ελλάδα το ποσοστό σπάει κάθε ρεκόρ», *Ελευθεροτυπία*, 1/4/2011, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=264341>

⁷ Radice, Hugo (2010) "Cutting government deficits: economic science or class war?", *Capital & Class*. vol.35 no.1, σελ 125-37.

⁸ Chandler Alfred Jr., (1962), *Strategy and Structure: Chapters in the History of American Industrial Enterprise*, Cambridge Mass., MIT Press, σελ 13.

ιστορικό πλαίσιο, τη διαμόρφωση του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού και το πολιτικό σύστημα, την πολιτική και συνδικαλιστική κουλτούρα, τα κοινωνικά κινήματα και τις οργανώσεις. Εν ολίγοις, χρειάζεται γνώση των επίσημων και ανεπίσημων δομών του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο αναφερόμαστε.

Η «ρεφορμιστική» στρατηγική αποτελούσε μόνιμο στόχο της κριτικής της «επαναστατικής» πτέρυγας του συνδικαλιστικού κινήματος και αφορούσε την κινητοποίηση του στο εσωτερικό του πολιτικού και οικονομικού συστήματος για την επίτευξη των μεταρρυθμιστικών σχεδίων που να έδιναν λύση σε σοβαρά προβλήματα των εργαζομένων χωρίς να αμφισβητείται η ύπαρξη και λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής⁹. Σύμφωνα με την ρεφορμιστική στρατηγική τα συνδικάτα πρέπει να εργάζονται μέσα στους «αστικούς θεσμούς» (συνεργασία με τα «φιλικά κόμματα» όπως το σοσιαλιστικό και το εργατικό ή όποιο φιλελεύθερο προωθούσε θεσμούς κοινωνικής πρόνοιας, εκλογή εργατών ως βουλευτών, συνδιοίκηση δημόσιων επιχειρήσεων στα πλαίσια της βελτίωσης της ζωής και των συνθηκών εργασίας των εργατών, συσσώρευση μεταρρυθμίσεων και κρατικών φιλεργατικών παρεμβάσεων) σε μια κατεύθυνση κοινωνικής και οικονομικής δημοκρατίας. Στα πλαίσια αυτά σημαντικό ρόλο παίζει το συνδικαλιστικό κίνημα ως συνεργατικός θεσμός ως προς την κυβέρνηση και το κράτος φροντίζοντας να υπάρχει μεταξύ των υπουργών και άλλων υπηρεσιακών παραγόντων της κρατικής διοίκησης σε όλα τα επίπεδα (κεντρικό, τοπικό, δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμοί) για την αμοιβαία πληροφόρηση αξιωματούχων και συνδικαλιστών. Τέλος, σημαντική είναι για την αποτελεσματικότητα του ρεφορμιστικού συνδικαλισμού η ενημέρωση της κοινής γνώμης με κάθε διαθέσιμο μέσο μαζικής επικοινωνίας για την ενδεχόμενη άσκηση πιο έντονης πίεσης προς την κυβέρνηση και τους εργοδότες σε περιπτώσεις που οι τελευταίοι κωλυσιεργούν στις συλλογικές διαπραγματεύσεις ή προσπαθούν να τις υπονομεύσουν.¹⁰

Αντίθετα με τον ρεφορμιστικό, ο μαχητικός ή ριζοσπαστικός συνδικαλισμός που άνθισε στην Ελλάδα τη δεκαετία του '70 στηριζόταν κυρίως στην αντίληψη ότι υπερίσχυαν τα συλλογικά συμφέροντα των εργαζομένων και στη συχνή απειλή ή χρήση απεργιακής δράσης. Η πλήρης απαγόρευση του απεργιακού δικαιώματος την προηγούμενη περίοδο σε συνδυασμό με τα οξυμένα οικονομικά προβλήματα και την έλλειψη θεσμών μεσολάβησης και διαιτησίας που να μπορούν να υποστηριχθούν και από τις δύο πλευρές (εργοδότες και εργαζόμενοι) ωθούσε στην ανάπτυξη του «μαχητικού συνδικαλισμού» και τη ριζοσπαστικοποίηση των κοινωνικών ομάδων που μέχρι πρότινος εθεωρούντο μετριοπαθείς (π.χ. τραπεζικοί υπάλληλοι, καθηγητές μέσης εκπαίδευσης κ.α.). Ο μαχητικός συνδικαλισμός της περιόδου και η ταξική αντίληψη που διαπερνούσε ένα ευρύ φάσμα συνδικαλιστικών δυνάμεων στο χώρο των τραπεζών είχαν ως συνέπεια την ενιαία διεκδίκηση μισθολογικών (αυξήσεις και ενιαίο μισθολόγιο) και θεσμικών αιτημάτων (π.χ. πενθήμερο, ωράριο κ.α.) σε κλαδικό επίπεδο μέσω της ΟΤΟΕ. Στη δεκαετία του '90, αντίθετα, κυριάρχησε σε μεγάλο βαθμό ο «μετριοπαθής συνδικαλισμός» καθώς παράγοντες όπως η σύγκλιση των προγραμμάτων των βασικών κομματικών συνδικαλιστικών παρατάξεων (ΔΑΚΕ, ΠΑΣΚΕ), η διόγκωση των συνδικαλιστικών παρατάξεων του συντηρητικού χώρου στις ιδιωτικές τράπεζες (κατηγορήθηκαν ακόμη και από την ΔΑΚΕ ως εργοδοτικές), η επικράτηση

9 Για τη σύγκρουση των ρεφορμιστικών και των επαναστατικών στρατηγικών στο πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα οπότε διαμορφώθηκαν αυτά τα διακριτά μεταξύ τους πολιτικο-συνδικαλιστικά ρεύματα, βλ. Roberts D. David (1979) *The syndicalist tradition and Italian fascism*. Manchester, UK: Manchester University Press, σελ. 49-82.

¹⁰ Κατά την τελευταία εικοσαετία στην Ελλάδα, παρά την ύπαρξη κατάλληλου νομικού πλαισίου που ευνοεί τις ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις (ν. 1876/1990, βλ. λεπτομέρειες για το νόμο στην σχετική ιστοσελίδα του ΟΜΕΔ: http://www.omed.gr/el/index.php?module=pagemaster&PAGE_user_op=view_page&PAGE_id=15) δεν ήταν λίγες οι φορές που οι εργοδότες κωλυσιεργήσαν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις σε δευτεροβάθμιο επίπεδο αποσκοπώντας στην κατάργηση των κλαδικών συμβάσεων ή στην καλύτερη περίπτωση να επιβάλουν εκβιαστικά μείωση μισθών με συναίνεση των συνδικάτων, όπως στην περίπτωση του τραπεζικού κλάδου. Βλ. «Τσουνάμι αντιδράσεων κατά του Μνημονίου», *Τραπεζικό Βήμα*, Ε' περίοδος, Αρ.φυλ. 23, Ιαν.-Φεβ. 2011.

της λογικής της σύνδεσης μισθών και παραγωγικότητας που ενισχύθηκε από την ένταση της ανταγωνιστικότητας μεταξύ των τραπεζικών ομίλων, η επιβολή ελαστικών συνθηκών εργασίας (αύξηση των πάσης φύσεως συμβασιούχων, ενοικιαζομένων εργαζόμενων κ.α.) είχαν ως αποτέλεσμα την υποχώρηση των χαρακτηριστικών της προηγούμενης περιόδου και την ανάπτυξη των συνεργατικών λογικών, των συντεχνιακών τάσεων (μέσω των επιχειρησιακών συμβάσεων και άλλων μορφών παροχών ειδικού χαρακτήρα). Ιδιαίτερα στα τέλη του 2010 στα πλαίσια της δεύτερης αναθεώρησης του Μνημονίου ψηφίστηκε από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ο νόμος 3899 με βάση τον οποίο οι ειδικές επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις, μπορούν να ρυθμίζουν τις αμοιβές, τον αριθμό των θέσεων εργασίας, τους όρους και τις προϋποθέσεις της μερικής απασχόλησης της εκ περιτροπής εργασίας και της διαθεσιμότητας, ενώ οι αποδοχές και οι συνθήκες εργασίας είναι δυνατόν να αποκλίνουν από αυτές της αντίστοιχης κλαδικής συλλογικής σύμβασης εργασίας, αλλά όχι σε επίπεδα κατώτερα από εκείνο της εθνικής γενικής συλλογικής σύμβασης εργασίας. Δημιουργείται έτσι το έδαφος για τη μαζική δημιουργία επιχειρησιακών σωματείων που ευθύς εξαρχής βρίσκονται στη θέση του εργοδοτικού συνδικαλισμού νέου τύπου καθώς ακόμη και το καταστατικό θα «κυπαγορεύεται» από τις λογικές του συμβιβασμού με την εργοδοσία για λόγους επιβίωσης και ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης.¹¹ Αν οι λόγοι επιβίωσης μιας επιχείρησης και της διάσωσης θέσεων εργασίας επενεργούν άμεσα στους εργαζόμενους κάνοντας τη διαπραγματεύση μια τυπική διαδικασία υποχώρησης, η λογική της ανταγωνιστικότητας προωθεί την «ταύτιση» των εργαζομένων με την ίδια την επιχείρηση και τους στόχους της.¹² Αυτό δεν σημαίνει ότι εξαλείφθηκαν εντελώς οι μαχητικές τάσεις καθώς οι πολιτικές του κράτους και της εργοδοσίας για μείωση του κόστους εργασίας, ιδιωτικοποιήσεις των δημοσίων επιχειρήσεων, επιβολής όλο και πιο ελαστικών όρων εργασίας συναντούν δυναμική αντίσταση από ολόένα και περισσότερους εργαζόμενους ανεξαρτήτως πολιτικο-συνδικαλιστικών προτιμήσεων. Το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει το συνδικαλιστικό κίνημα είναι η έλλειψη προοπτικής λόγω της κυριαρχίας του κομματισμού που, όσο και αν αμφισβητείται από ένα μεγάλο μέρος της βάσης των κομματικών παρατάξεων και των ανεξάρτητων εργαζομένων, παραμένει ισχυρή.¹³

Άμεση δράση

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες άρχισε η έντονη και μαζική προσφυγή στην τακτική της «άμεσης δράσης». Όταν αναφερόμαστε στην άμεση δράση εννοούμε τόσο την αδιαμεσολάβητη δράση όσο και την δράση που εκδηλώνεται αμέσως ή σε πολύ σύντομο διάστημα από τον εντοπισμό ενός κοινωνικού προβλήματος ή μια επίθεση από το κράτος ή τον εργοδότη εναντίον μιας κοινωνικής ομάδας (π.χ. η εισοδηματική πολιτική ή πολιτική για την κοινωνική ασφάλιση) ή μιας ομάδας εργαζομένων (π.χ. σε περίπτωση απολύσεων ή κλεισίματος μιας επιχείρησης σε μία πόλη και μεταφορά της σε άλλο τόπο). Συχνά, η άμεση δράση δεν αφορά την πίεση για αλλαγή κρατικής πολιτικής ή για την αλλαγή των διαθέσεων της κοινής γνώμης αλλά την άμεση αλλαγή του περιβάλλοντος των μελών του κινήματος και αυτή θεωρείται η φιλοσοφία του νέου κύματος των κινημάτων. Η προσφυγή σε μορφές άμεσης δράσης είναι αρκετά παλιότερο φαινόμενο

¹¹ Βλ. Καρπόζηλος Κώστας (2011) «"Διατηρούμε στο απόλυτο την ψυχραιμία μας" Κάθε επιχείρηση και σωματείο. Κάθε σωματείο και μία επιχείρηση». *Λεύγα*, No.1, Μάρτιος. Αθήνα: Εκδ. Futura, σελ. 4-8.

¹² Στην πολιτική αυτή συναίνεσε πρώτο ένα ήδη υφιστάμενο εργατικό σωματείο αμέσως μετά την ψήφιση του νόμου αποδεχόμενο τη λογική της ανταγωνιστικότητας (ΝΕΟΓΑΛ). Βλ. Τσάκας Χρήστος (2011) «ΝΕΟΓΑΛ: "business as usual"». *Λεύγα*, No.1, Αθήνα: Εκδ. Futura, σελ. 9-11.

¹³ Βλ. Τσακίρης Θανάσης (2006) *Ο συνδικαλισμός των εργαζομένων στις τράπεζες στην Ελλάδα, 1974-1993*.

Διδακτορική Διατριβή στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθήνας
<http://efessos.lib.uoa.gr/Applications/disserts.nsf/0/5142D27BA8CD35AFC2257295003A2558/%24File/document.pdf?OpenElement>

αλλά αναζωπυρώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες ως αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων.¹⁴ Η υποχώρηση του κράτους από τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας και πολιτικής μετά την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970 συντέλεσε στην σταδιακή μείωση των εισοδημάτων από την εργασία και στη γενικότερη συρρίκνωση του «υπολειμματικού κράτους πρόνοιας» στις χώρες της Μεσογείου και ειδικά στην Ελλάδα. Η κυριαρχία κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών μιας νέας οικονομικής ορθοδοξίας που ονομάστηκε «νεοφιλελευθερισμός» οδήγησε ταυτόχρονα σε υποχώρηση τα παραδοσιακά βιομηχανικά συνδικάτα και σε ριζοσπαστικοποίηση μέρους του εργατικού κινήματος. Καθώς οι θεσμικές δυνατότητες παρέμβασης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος μειώνονταν είτε στο επίπεδο της εκπροσώπησης στις διοικήσεις των επιχειρήσεων είτε στο επίπεδο της πολιτικής της εκπροσώπησης στα πλαίσια του πολιτικού και του κομματικού συστήματος, οι εργαζόμενοι έμεναν εκτεθειμένοι στους κινδύνους. Ο νεοφιλελευθερισμός και η «λιτή παραγωγή» υπόσχονταν στον κόσμο του κεφαλαίου αυξημένη παραγωγικότητα, άμεση ανταπόκριση στις μεταβολές των απαιτήσεων της αγοράς και μείωση έως εξάλειψη της όποιας εργατικής αντίστασης. Επιβλήθηκε μια κατάσταση διαρκούς βελτίωσης προϊόντων και υπηρεσιών βάσει των «αναγκών της αγοράς» που διαπιστώνονται με διαδικασίες ανατροφοδότησης (feedback) και νέες μεθόδους διαδραστικού μάρκετινγκ και διαφήμισης.¹⁵ Αυτή η διαρκής βελτίωση προϊόντων και υπηρεσιών αφαιρεί τους υπερβολικούς χρόνους εγκατάστασης και αποθήκευσης και καταργεί την ανελαστικότητα της παραγωγής που εμπόδιζε το πέρασμα από μια σειρά προϊόντων σε μία άλλη.

Η μείωση του κόστους και η ευελιξία καθιερώνονται μια σειρά τακτικές, όπως η άμεση παράδοση, η κυκλική εναλλαγή σε θέσεις εργασίας, οι πολυλειτουργικοί ηλεκτρονικο-μηχανικοί εξοπλισμοί και η χρήση ομάδων εργασίας. Από οργανωτική άποψη χρησιμοποιούνται «αλυσίδες παραγωγής» όπου προμηθευτές, συναρμολογητές, και διανομείς διαχωρίζονται από πλευράς χώρου και χρόνου αλλά, παρ' όλα αυτά είναι συνδεδεμένοι μέσω των εργολαβιών και της ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (“outsourcing”) τις οποίες αξιοποιεί προς όφελός του το κεφάλαιο μειώνοντας το κόστος και εκμεταλλευόμενο την διαφορά πολιτικών και θεσμικών διαφορών και ανισοτήτων μεταξύ των χωρών.¹⁶ Έτσι η κατίσχυση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και πολιτικής συνοδευόμενη από την αναδιάρθρωση των καπιταλιστικών επιχειρήσεων με στρατηγικές μείωσης του κόστους εργασίας, η τεχνολογική εξέλιξη που ώθησε μαζικά εργαζόμενους σε ανεργία και η παγκοσμιοποίηση προκάλεσαν μαζικές αντιδράσεις. Λόγω της εμμονής στην αντιπληθωριστική πολιτική που επέφερε μαζική ανεργία, υποαπασχόληση και εργασιακή επισφάλεια ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων ένοιωθε να οδηγείται στο περιθώριο ενώ ο κόσμος των ιδιοκτητών και των διευθυντικών στελεχών των επιχειρήσεων πλούτιζε όλο και περισσότερο σε βάρος τους. Οι κυρίαρχες συνδικαλιστικές οργανώσεις προσκολλημένες στην στρατηγική της τριμερούς συνεργασίας, της συνδιοίκησης και του κοινωνικού εταιρισμού αδυνατούσαν να καλύψουν συνδικαλιστικά αυτές τις ολοένα και διευρυνόμενες ομάδες επισφαλώς εργαζομένων, υποαπασχολούμενων και ανέργων. Η προσφυγή στην άμεση δράση είναι η πρώτη και βασική στρατηγική απάντηση αυτών των ομάδων.¹⁷ Οι μορφές άμεσης δράσης ποικίλλουν από μη-βίαιες ως παράνομες και βίαιες. Μπορεί να στοχεύουν σε συγκεκριμένα πρόσωπα, ομάδες ή ιδιοκτησίες που γίνονται αντιληπτές από τους αυτενεργούντες ως επιθετικές ή συμβολίζουν την κύρια πηγή αυτής της

¹⁴ Ορισμένοι τοποθετούν την έξαρση των κινητοποιήσεων με χαρακτήρα άμεσης δράσης στη δεκαετία του 1990. Benjamin Seel, Matthew Paterson and Brian Doherty (eds) (2000) *Direct Action in British Environmentalism*. London: Routledge..

¹⁵ Βλ. O' Connor John (2010) “Marxism and the Three Movements of Neoliberalism”. *Critical Sociology*. No. 36, σελ. 691-715

¹⁶ Βλ. Harvey David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. New York, NY: Oxford University Press.

¹⁷ Βλ. Watts Duncan (2007) “Protest politics and direct action” στο Watts D. *Pressure Groups*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, σελ. 110-134.

επίθεσης (π.χ. στη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης οι τράπεζες θεωρήθηκαν από ομάδες διαδηλωτών ως οι κύριοι εκπρόσωποι του χρηματιστικού «καπιταλισμού-καζίνο»¹⁸ και δέχθηκαν μαζικές επιθέσεις με σπασίμο υαλοπινάκων, εμπρησμό κ.α.). Στα παραδείγματα μη βίαιης άμεσης δράσης συγκαταλέγονται οι απεργίες, οι καταλήψεις χώρων εργασίας ή/και η αυτοδιαχείριση της επιχείρησης (work-in),¹⁹ οι καθιστικές διαμαρτυρίες (sit-ins), ορισμένες μορφές σαμποτάζ,²⁰ οι μαζικές εκδηλώσεις πολλαπλών μορφών που περιλαμβάνουν συναυλίες, θέατρο δρόμου, και άλλα χάπενινγκ (Human Be-ins,²¹ die-ins²² κ.α.)²³.

Η Πολιτική Ανυπακοή

Το ζήτημα της "πολιτικής ανυπακοής" είναι μαζί μας από την αρχή του χρόνου. Ένας κορυφαίος φιλόσοφος δήλωσε κάποτε ότι η ανθρώπινη ιστορία «ξεκίνησε με μια πράξη ανυπακοής και δεν είναι απίθανο ότι θα τελειώσει με μια πράξη ανυπακοής».²⁴ Ο Προμηθέας παράκουσε τον Δία και έδωσε τη φωτιά στο ανθρώπινο γένος. Ως «Πολιτική Ανυπακοή» ορίζεται «η σκόπιμη και υπολογισμένη παραβίαση του νόμου για ζωτικής σημασίας κοινωνικό σκοπό»²⁵ ή «μια πολιτική πράξη που αφορά την ανυπακοή στην κυβερνητική εξουσία για λόγους ηθικής αντίρρησης, με στόχο την προώθηση μιας δίκαιης κοινωνίας».²⁶ Ο πιο ευρέως αποδεκτός ορισμός είναι αυτός του John Rawls: «πολιτική ανυπακοή είναι η δημόσια, μη βίαιη και ευσυνείδητη παραβίαση του νόμου που γίνεται με στόχο να φέρει αλλαγή του νόμου ή ασκούμενων πολιτικών της κυβέρνησης».²⁷ Η πολιτική ανυπακοή αποτελεί συμβολική ή τελετουργική παραβίαση του νόμου.

¹⁸ Για τον «καπιταλισμό-καζίνο», βλ. Strange Suzan (1997/1986) *Casino Capitalism*. Manchester, UK: Manchester University Press, καθώς και Strange Suzan (1998) *Mad Money: When Markets Outgrow Governments*. Manchester, UK: Manchester University Press.

¹⁹ Μια ομάδα ή το σύνολο των εργαζομένων που αισθάνονται πως απειλούνται οι θέσεις εργασίας τους κινδυνεύουν αποφασίζουν να παραμείνουν στο χώρο εργασίας και να συνεχίσουν να εργάζονται έστω και αμισθί για να αποδείξουν ότι η επιχείρηση είναι βιώσιμη ή/και ότι οι ίδιοι οι εργαζόμενοι μπορούν να αυτοδιαχειριστούν την επιχείρηση αποτελεσματικά. Παραδείγματα: 1) Claire Fowler, Daniel Kodjo French, Jennifer Hunter, Fiona Young (2007) *The Upper Clyde Shipbuilders (UCS) Work-in 1971/72*. Glasgow Caledonian University, Research Collection, <http://www.gcu.ac.uk/archives/ucs/documents/UCS.pdf> 2) Cottle Drew and Keys Angela (2004) "Worker Control Harco Style". *Workersonline*, The Official Organ of Labornet http://workers.labor.net.au/features/200402/c_historicalfeature_harco.html

²⁰ Pasquinelli Matteo (2010) "The Ideology of Free Culture and the Grammar of Sabotage." in Araya D. & Peters M.A., *Education in the Creative Economy: Knowledge and Learning in the Age of Innovation*, New York, NY: Peter Lang, <http://matteopasquinelli.com/docs/ideology-of-free-culture.pdf>

²¹ Για την ιστορία αυτών των μορφών, που μοιάζουν με τα γνωστά μας φεστιβάλ νεολαίας χωρίς την περιοδικότητά τους, βλ. Charters Ann (2003) "How to Maintain a Peaceful Demonstration" in Charters, A. (ed) *The Portable Sixties Reader*. New York, NY and London, UK: Penguin Books, 297-304

²² Μορφή αντιπολεμικής, κυρίως, κινητοποίησης που κατά τη διάρκειά της οι διαδηλωτές παριστάνουν τους νεκρούς αμάχους και στρατιώτες. Βλ. Boorstein Michelle, Haynes Dion and Klein Allison, (2007) "Dueling Demonstrations As Thousands March to Capitol to Protest Iraq Conflict, 189 Arrested; War Supporters Take on 'Vocal Minority'". *The Washington Post*, Sunday, September 16, σελ. A08. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/09/15/AR2007091500826.html>

²³ Για τις πάμπολλες μορφές και τακτικές κινητοποίησης ομάδων συμφερόντων, βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Category:Protest_tactics

²⁴ Bedau Hugo Adam (1961) "On civil Disobedience" *Journal of Philosophy*, Vol. LVIII, n. 21, October, σελ. 661.

²⁵ Howard Zinn, (1968) "Seven guidelines for civil disobedience" in *Disobedience & Democracy*, New York: Random House Inc. σελ 119-122.

²⁶ McLean Iain and McMillan Alistair (2009) *Oxford Concise Dictionary of Politics*. New York, NY: Oxford University Press, σελ. 77.

²⁷ Rawls John (1969). "The Justification of Civil Disobedience." in Hugo Adam Bedau, (ed.), *Civil Disobedience: Theory and Practice*, New York: Pegasus Books, σελ. 240–255.

Αν και ο όρος "πολιτική ανυπακοή" επινοήθηκε και εισήχθη στο δημόσιο λόγο από τον αμερικανό δοκιμιογράφο Henry David Thoreau το 1849, μπορούμε να βρούμε αναφορές σε κλασικά κείμενα και αναγνωρίζουμε ως σύμβολα της "πολιτικής ανυπακοής" τον Οδυσσέα και την Αντιγόνη στα έργα του Ομήρου και του Σοφοκλή. Τα φιλοσοφικά θεμέλια της πολιτικής ανυπακοής μπορούν να βρεθούν στην Καινή Διαθήκη, ιδίως όσον αφορά τις διδασκαλίες του Ιησού. Επίσης, μπορεί να βρεθεί στα έργα του Κικέρωνα, του Θωμά του Ακινάτη, του John Locke και του Thomas Jefferson. Ο John Lock έδωσε έμφαση στην προσωπική κρίση αφήνοντας χώρο στο άτομο να μπορεί να κρίνει αρνητικά την κυβέρνηση, αν αυτή ξεπερνά τα όρια της. Δίνοντας έμφαση στο Φυσικό Δίκαιο, καθιερώνει κριτήρια για την αξιολόγηση των θετικών νόμων της κυβέρνησης. Έτσι, παρέχει μια θεωρητική συλλογιστική για το «δικαίωμα στην εξέγερση» ή, με τα δικά του λόγια, το δικαίωμα «της προσφυγής στον ουρανό». Εάν, όμως, η συμπεριφορά της κυβέρνησης γίνει τυραννική και όλοι οι άλλοι δρόμοι διαμαρτυρίας κλείνουν, θεωρεί ότι οι μοναχικές πράξεις ανυπακοής είναι μάταιες. Αντίθετα, η αντίσταση είναι δυνατή μόνον όταν τα προβλήματα αυξάνονται τόσο πολύ, ώστε η πλειοψηφία του πληθυσμού να αντιληφθεί το ζήτημα της πολιτικής αντίστασης κατά του τύραννου και τα εγκλήματα του τελευταίου είναι τόσο προφανή ώστε κανείς δεν μπορεί να τα αρνηθεί.

Στα μέσα του 19ου αιώνα η «πολιτική ανυπακοή» απελευθερώθηκε από θρησκευτικούς συσχετισμούς της. Σύμφωνα με τον Thoreau η πρώτη υποχρέωση του πολίτη είναι να κάνει ό, τι ο ίδιος θεωρεί σωστό και να μην ακολουθεί το νόμο που υπαγορεύεται από την πλειοψηφία. Όταν μια κυβέρνηση είναι άδικη, οι άνθρωποι πρέπει να αρνούνται να ακολουθήσουν το νόμο και οι ίδιοι να αποσυνδέονται εν γένει από την κυβέρνηση. Κανένα άτομο δεν είναι υποχρεωμένο να αφιερώσει τη ζωή του στη μείωση έως εξάλειψη των κοινωνικών προβλημάτων· υποχρεούται, όμως, να μη συμβάλλει στην όξυνση των προβλημάτων. Σε αυτές τις υποχρεώσεις εντάσσεται το να μην είναι κανείς μέλος μιας άδικης ένωσης, όπως είναι η κυβέρνηση. Επιπλέον, ο Thoreau υποστήριξε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ταιριάζουν με τα κριτήρια του για την άδικη κυβέρνηση, δεδομένου ότι υποστήριζαν τη δουλεία και διεξήγαγαν επιθετικό πόλεμο κατά του Μεξικού. Σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές ο πρωτεργάτης του αγώνα για την ανεξαρτησία της Ινδίας Μαχάτμα Γκάντι συνέχισε την πρακτική του Θωρό και εμπνεύστηκε από τα γραπτά του. Ο ίδιος ο Γκάντι διαφωνεί: «Η αντίσταση στην εξουσία στην Νότια Αφρική είχε προχωρήσει αρκετά, προτού έρθει στα χέρια μου το δοκίμιο (...) Όταν είδα τον τίτλο του εξαιρετού δοκιμίου του Θωρό άρχισα να χρησιμοποιώ τη φράση του για να εξηγήσω τον αγώνα μας στους Άγγλους αναγνώστες. Όμως, διαπίστωσα ότι ακόμα κι ο όρος "Πολιτική Ανυπακοή" αποτυγχάνει να αποδώσει πλήρως το νόημα του αγώνα. Ως εκ τούτου, υιοθέτησα τη φράση "Πολιτική Αντίσταση"».²⁸ Ανάμεσα στους ακτιβιστές που χρησιμοποίησαν με επιμονή και αποτελεσματικότητα την «πολιτική ανυπακοή» ήταν ο πάστορας Martin Luther King Jr. που ηγήθηκε του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα στις ΗΠΑ ως την δολοφονία του (4/4/1968). Η σκέψη και οι αγώνες του King ενέπνευσαν τον εμπλουτισμό του ρεπερτορίου μορφών δράσης που χρησιμοποιούν τα νέα κοινωνικά κινήματα τόσο διεθνώς όσο και στην Ελληνική περίπτωση.

Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Η πιο αμφισβητούμενη έννοια είναι αυτή της «Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης» (ΜΚΟ). Σύμφωνα με μία εκδοχή μια ΜΚΟ είναι μια νόμιμη συγκροτημένη οργάνωση που δημιουργήθηκε από φυσικά ή νομικά πρόσωπα και λειτουργεί ανεξάρτητη από οποιαδήποτε κυβέρνηση. Οι οργανώσεις αυτές επιδιώκουν να ασκήσουν επιρροή σε κοινωνικο-πολιτικό επίπεδο χωρίς να υπάγονται ούτε στον κυβερνητικό κύκλο ούτε στον επιχειρηματικό. Υπάρχουν

²⁸Fischer Louis (1983/1997) *The Life of Mahatma Gandhi*. New York, NY: HarperCollins

στο μεταίχμιο του εθελοντικού τομέα και της δημόσιας σφαίρας παρεμβαίνοντας σε αμφότερα τα πεδία.²⁹ Γι' αυτό πρέπει να εστιαστεί η προσοχή μας στην δημόσια σφαίρα στο βαθμό που αναφερόμαστε στις κοινωνικο-πολιτικές ΜΚΟ και όχι στις κατά κύριο λόγο ιδιωτικές οργανώσεις, που σπανίως ασχολούνται με αυτήν. Στην περίπτωση που μια ΜΚΟ χρηματοδοτείται πλήρως ή μερικώς από κυβερνήσεις τότε διατηρεί το στάτους της ως μη κυβερνητικό οργάνωση μόνον αν αποκλείει τα μέλη της κυβέρνησης από τη δυνατότητα να γίνουν μέλη της οργάνωσης. Παρά το γεγονός ότι ο όρος ΜΚΟ κάνει συχνά την εμφάνισή τα τελευταία χρόνια, η ιστορία αυτών των οργανώσεων αρχίζει από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, κυρίως με την οργάνωση και δράση των φιλανθρωπικών ενώσεων. Γενικώς, ως φιλανθρωπία ορίζονται «οι ηθικές έννοιες της προσφοράς και της παροχής υπηρεσίας σε ανθρώπους πέραν της άμεσης οικογένειας κάποιου».³⁰ Η φιλανθρωπία πήρε διαφορετικές μορφές ανάλογα με την κοινωνία και τον χρόνο. Επηρεάσθηκε ιστορικά από τις θρησκευτικές παραδόσεις και εκδηλώθηκε με τη μορφή θρησκευτικής οργάνωσης που επί αιώνες και μακριά από το φακό της δημοσιότητας παρείχε υπηρεσίες σε κοινωνικές ομάδες που είχαν ανάγκη.³¹ Επίσης πολλές κοινοτικές ομάδες και αυτοοργανωμένες ενώσεις αυτοβοήθειας σε χωριά και πόλεις προσέφεραν υπηρεσίες σε φτωχούς, ανάπηρους, εγκαταλειμμένα παιδιά, πρόσφυγες πολέμου κ.ο.κ.

Σήμερα οι ΜΚΟ εκπληρώνουν πολύ περισσότερες λειτουργίες σε σχέση με το παρελθόν: προσφορά βασικών υπηρεσιών στους ανθρώπους που τις έχουν ανάγκη, οργάνωση διεκδίκησης συγκεκριμένων πολιτικών λύσεων και δημόσιων εκστρατειών υπέρ της αλλαγής. Ξεφεύγουν έτσι από έναν στενό ορισμό που τις προσδιόριζε ως «αναπτυξιακούς οργανισμούς».³² Ταυτόχρονα αναλαμβάνουν πολλούς εξειδικευμένους ρόλους: κινητοποίηση σε έκτακτες περιστάσεις, οικοδόμηση δημοκρατικών θεσμών, επίλυση συγκρούσεων, εργασία υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διατήρηση πολιτισμικής κληρονομιάς, περιβαλλοντικός ακτιβισμός, ανάλυση και έρευνα πολιτικών, παροχή πληροφόρησης.³³ Δρουν στο εσωτερικό της χώρας αλλά στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης ο ρόλος τους είναι ολοένα και περισσότερο διεθνείς, καθώς η παρέμβασή τους στις διεθνείς κρίσεις είναι σημαντικός και αποκτούν status επίσημου συνομιλητή των υπερκρατικών θεσμικών σωμάτων. Σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των νέων κοινωνικών κινημάτων που έχουν έναν πιο πολιτικό χαρακτήρα, «οδηγούμαστε στην διαπίστωση της συγκρότησης μιας παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών που σταδιακά αλλάζει την ισορροπία ισχύος στο παγκόσμιο σκηνικό. Με αυτόν τον τρόπο (...) περνούμε σταδιακά από ένα κρατοκεντρικό σε ένα σύστημα διεθνών σχέσεων που βασίζεται στην πολυκεντρική διακυβέρνηση».³⁴

Από την άποψη της οργανωτικής δομής οι ΜΚΟ μπορεί να είναι μεγάλες ή μικρές, επίσημες ή άτυπες, γραφειοκρατικές ή ευέλικτες. Από την άποψη χρηματοδότησης πολλές έχουν πρόσβαση σε εξωτερικούς πόρους ενώ άλλες μπορεί να επιβιώνουν δύσκολα. Άλλες ΜΚΟ διαθέτουν

²⁹ McKay James and Hilton Matthew (2009) "Introduction" in Crowson Nick, Hilton Matthew, McKay James (eds) *NGOs in Contemporary Britain Non-state Actors in Society and Politics Since 1945*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, σελ 1-20.

³⁰ Lewis David (2001) *The Management of Non-Governmental Development Organizations: An Introduction*. London, UK & New York, NY: Routledge.

³¹ Η θρησκευτική οργάνωση της φιλανθρωπίας θεωρείται ότι ξεκίνησε από τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης (1181-1226) με τη δημιουργία του Τάγματος των Φραγκισκανών. Βλ. Borstein David (2004) *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. New York, NY: Oxford University Press.

³² Deacon, Bob, Hulse Michelle and Stubbs Paul (1997) *Global Social Policy: International Organizations and the Future of Welfare*. London: Sage.

³³ Lewis David & Kanji, Nazneen (2009) *Non-Governmental Organizations and Development*. London, UK & New York, NY: Routledge.

³⁴ Φραγκονικόνπουλος Χρήστος (2007) *Ο παγκόσμιος ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων: Δυναμική και αδυναμίες στην παγκόσμια διακυβέρνηση*. Αθήνα: Εκδ. Ι.Σιδέρης.

εξειδικευμένο στελεχιακό δυναμικό και άλλες εξαρτώνται από τη θέληση και τη διαθεσιμότητα και την δημιουργική φαντασία των εθελοντών και υποστηρικτών τους. Από πλευράς αξιών οι ΜΚΟ κινούνται βάσει ποικίλων κινήτρων, κι έτσι υπάρχει ένα ευρύ φάσμα κοσμικών αλλά και θρησκευτικών ΜΚΟ που αυξάνονται λόγω της ανόδου φονταμενταλιστικών κινήματων. Άλλες ΜΚΟ έχουν πατερναλιστικό φιλανθρωπικό χαρακτήρα ενώ άλλες μπορεί να είναι ριζοσπαστικές και να χρησιμοποιούν μεθόδους ενδυνάμωσης των μελών τους και των ομάδων του πληθυσμού στις οποίες απευθύνονται. Επίσης λειτουργούν και υπό τη μορφή της αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας για κατάρτιση μελετών και διοργάνωση εκδηλώσεων.³⁵

Μετά το τέλος του «ψυχρού πολέμου» πολλές ΜΚΟ άσκησαν κριτική στις επίσημες παραδοσιακές ΜΚΟ κατηγορώντας τες για την ενταγμένη στο κυρίαρχο ρεύμα προσέγγισή τους για τα θέματα της φτώχειας, του περιβάλλοντος κλπ. Αμφισβήτησαν την «από τα πάνω προς τα κάτω» δόμηση, την ανισότητα μεταξύ επαγγελματικών στελεχών και μελών, αλλά και την κουλτούρα που στήριζε αυτή την προσέγγιση. Στις πιο πρόσφατες συνθήκες της νεοφιλελεύθερης αποδιάρθρωσης των δομών του κράτους πρόνοιας στη Ελλάδα και διεθνώς οι παραπάνω ΜΚΟ καλούνται να ασκήσουν τις πολιτικές που αναλάμβανε το κράτος μέσω των δικών του οργανισμών και υπηρεσιών. Η νέα προσέγγιση συνηγορούσε υπέρ της διαμόρφωσης δομών και διαδικασιών που να ενθαρρύνουν την «συμμετοχή» των «απλών πολιτών» στη λήψη των αποφάσεων για τα θέματα που τους απασχολούν και εναντίον της λογικής των εξωτερικών «ειδικών» που αποφασίζουν για τους άλλους. Στην Ελλάδα των τελευταίων χρόνων έχουμε παραδείγματα και των δύο περιπτώσεων, π.χ. αυτό της GreenPeace για το περιβάλλον που λειτουργεί με ιεραρχική δομή και με λογική ομάδας πίεσης και ενίοτε ως μέρος της ίδιας της κυβέρνησης,³⁶ και αυτό του Παναττικού Δικτύου που δραστηριοποιείται σε πολλά μέτωπα στην πόλη με έμφαση στην σωτηρία του δασικού και γεωργικού περιβάλλοντος της Αττικής αλλά και στην αναδιάρθρωση του αστικού χώρου και των κοινωνικών υποδομών.³⁷ Μια ενδιάμεση μορφή οργάνωση υιοθετεί την τυπική μορφή της ΜΚΟ αλλά λειτουργεί συχνά σε «κοινωνικο-κινηματική βάση» κυρίως όσον αφορά τους στόχους και τα μέσα δράσης.³⁸ Βεβαίως, μπορούμε

³⁵ Π.χ.: Το Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών και Ερευνών (EKEME) ιδρύθηκε το 1980 από έναν πυρήνα πανεπιστημιακών, νομικών της πράξης, οικονομολόγων και κοινωνικών επιστημόνων. Είναι μια αστική μη-κερδοσκοπική εταιρεία και δεν έχει πολιτική ή κρατική εξάρτηση, ούτε λαμβάνει σταθερή επιχορήγηση. Χρηματοδοτείται από εισφορές και από την συμμετοχή του σε προγράμματα και δράσεις – που χρηματοδοτούνται με εθνικούς ή κοινοτικούς πόρους. Λειτουργεί συντονίζοντας την ερευνητική πείρα και τις αναλυτικές ικανότητες επιστημόνων από ευρύ φάσμα ειδικοτήτων, κυρίως από τα οικονομικά, το δίκαιο, την πολιτική επιστήμη, την κοινωνιολογία, τις διεθνείς σχέσεις. <http://www.ekeme.gr/html/index.php?newlang=english>. Η Aephoria για τον άνθρωπο και το περιβάλλον είναι μία αστική μη κερδοσκοπική - μη κυβερνητική οργάνωση (ΜΚΟ) με έδρα την Ελλάδα που ιδρύθηκε το 2002 και είναι εγγεγραμμένη στα μητρώα της Υπηρεσίας Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας (ΥΔΑΣ) του Υπουργείου Εξωτερικών για Μη Κερδοσκοπικούς Οργανισμούς (Αρ. Μητρώου 146), στο Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Αρ. Μητρώου 09110ΑΕΔ 11086Ο24Ν) και του Υπουργείου Περιβάλλοντος. <http://www.aephoria.org/identity.php>

³⁶ Ο Ηλίας Ευθυμιόπουλος το 1981 εξέδωσε μαζί με άλλους το περιοδικό Νέα Οικολογία. Το 1990 έγινε ο πρώτος διευθυντής της Greenpeace στην Ελλάδα, θέση που διατήρησε μέχρι το 1999. Διετέλεσε επί ΠΑΣΟΚ υφυπουργός Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (2000-2001).

³⁷ Τσακίρης Αθ. & Πενταράκη Μ. (2009) «Κράτος και Οικολογικό κίνημα: Η περίπτωση του Παναττικού Δικτύου Κινημάτων Πόλης και Ενεργών Πολιτών», Ανακοίνωση στο 2^ο Συνέδριο Περιβαλλοντικής Πολιτικής και Διαχείρισης. Πανεπιστήμιο Αιγαίου Τμήμα Περιβάλλοντος. σελ. 18-60. http://www3.aegean.gr/environment/eepdp/CONF2009/Env_Policy_Management_CONFERENCE_2009_MINUTE_S.pdf

³⁸ Η ANTIΓONH συμμετέχει σε διακρατικά προγράμματα συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών με άλλες χώρες, διεξάγει έρευνες και μελέτες σε θέματα ξενοφοβίας και ρατσισμού, οργανώνει σεμινάρια ενημέρωσης, διαχέει σχετικές δημοσιεύσεις, εκδίδει δελτία τύπου, οργανώνει επί έξι συναπτά έτη την καθιερωμένη Ετήσια Στρογγυλή Τράπεζα με τη συμμετοχή πλήθους θεσμικών παραγόντων και ενεργών μελών της κοινωνίας των πολιτών, πραγματοποιεί μαθήματα εκμάθησης ελληνικών σε μετανάστες και πρόσφυγες στην Αθήνα καθώς και μαθήματα κατάρτισης για γυναίκες μετανάστριες στη Θεσσαλονίκη, στηρίζει την αντιμετώπιση της ανεργίας των γυναικών της Θεσσαλονίκης. Συνεργάζεται σε μόνιμη βάση με ένα ευρύ δίκτυο εμπειρογνομόνων (κοινωνιολόγοι,

να εκτιμήσουμε την προσφορά του κάθε τύπου οργάνωσης στη βάση του ιδιαίτερου τομέα που κάθε μία από αυτές δραστηριοποιείται. Έτσι, πολλές «παραδοσιακές ιεραρχικές ΜΚΟ» συμβάλλουν παρέχοντας επιστημονική τεκμηρίωση και πληροφορίες στα μέλη των κοινωνικών κινήσεων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της WWF Hellas που παρέχει πληροφόρηση για ποικίλες δραστηριότητες αναφορικά με το περιβάλλον, την οικολογία και τα προβλήματα που συσσωρεύονται, προτείνοντας και συγκεκριμένες λύσεις είτε αυτές ενσωματώνονται στην πολιτική του κυρίαρχου μπλοκ κοινωνιο-πολιτικού συγκροτήματος είτε όχι.³⁹ Οι κινητοποιήσεις για την μη αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος που, παρά τις όποιες αδυναμίες του, προστατεύει σε μεγάλο βαθμό το περιβάλλον, στηρίχθηκαν στις αναλύσεις των περιβαλλοντικών και οικολογικών ΜΚΟ και στους εκπαιδευτικούς θεσμούς που ανέπτυξαν για την ενίσχυση της περιβαλλοντικής συνειδητοποίησης.⁴⁰

Νέες μορφές συνδικαλιστικής οργάνωσης και κοινωνικής συλλογικής δράσης

Τα νέα εργατικά σωματεία και τα νέα οργανωτικά μορφώματα (επιτροπές εναντίον του μνημονίου, ενώσεις μεταναστών κ.ά.) πολύ συχνά καταφεύγουν στη λογική της πολιτικής ανυπακοής χρησιμοποιώντας τρόπους δράσης όπως η κατάληψη χώρων και κτιρίων, οι καθιστικές διαμαρτυρίες,⁴¹ η μακρόχρονη μαζική απεργία πείνας κλπ. Τα σωματεία των ιδιωτικών ταχυδρομικών εταιρειών (courier), των «ντελίβεράδων» των καταστημάτων ταχείας εστίασης (fast-food), των μαγείρων και σερβιτόρων, των εργαζομένων στις νέες τηλεπικοινωνιακές εταιρείες, των εργαζομένων μερικής απασχόλησης στα call-centers, των εργαζομένων στα βιβλιοπωλεία κ.ά. εκτός από τη χρήση του όπλου της απεργίας και των στάσεων εργασίας, που έχουν ιδιαίτερο οικονομικό κόστος εν μέσω οικονομικής κρίσης, καταφεύγουν συχνά σε αποκλεισμούς δρόμων και καταστημάτων, καταλήψεις και καθιστικές διαμαρτυρίες προκειμένου να πείσουν τους εργοδότες τόσο στο δημόσιο τομέα (π.χ. εργαζόμενοι προγραμμάτων stage, συμβασιούχοι) όσο και στον ιδιωτικό τομέα.⁴²

Πώς οργανώνονται τα νέα σωματεία; Ένας νέος τρόπος οργάνωσης των επισφαλώς εργαζομένων είναι η δημιουργία «συνελεύσεων βάσης» και η συγκρότηση «νέων σωματείων» καθώς τα παραδοσιακά συνδικάτα των μισθωτών με σταθερή ή μόνιμη απασχόληση δεν εγγράφουν τους νέους εργαζόμενους στα οικεία σωματεία με το σύνθημα αιτιολογικό ότι δεν υπάγονται στον ίδιο εργοδότη αλλά σε εργοδότες-εργοδότες ή σε ιδιωτικά γραφεία εργασίας. Ένα παράδειγμα «συνέλευσης βάσης» που έχει πλέον εξελιχθεί σε νέου τύπου σύλλογο είναι η «Πρωτοβουλία Μεταφραστών-Επιμελητών» με την ονομασία «Σύλλογος Μεταφραστών – Επιμελητών – Διορθωτών (ΣΜΕΔ).» Λόγω της ιδιομορφία της χωρικής διασποράς των

κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, νομικοί κ.λ.π.), καθώς και με καθηγητές της Νομικής Σχολής και του Παιδαγωγικού Τμήματος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ώστε να κρατά ενημερους τόσο την κοινή γνώμη και την επιστημονική κοινότητα της Ελλάδας όσο και τους διεθνείς οργανισμούς σχετικά με την ελληνική πραγματικότητα σε ζητήματα ρατσισμού και ξενοφοβίας. <http://www.antigone.gr/>

³⁹ Π.χ. το Παρατηρητήριο Περιβαλλοντικής Νομοθεσίας συνεισφέρει στην κατάρτιση των πολιτών στα θέματα που το αφορούν. Η πρώτη έκθεση με τίτλο «Δεσμεύσεις χωρίς εφαρμογή: η περιβαλλοντική νομοθεσία στην Ελλάδα» δημοσιεύθηκε τον Μάιο 2005. Από τότε ανανεώνεται ετησίως. Βλ.

http://politics.wwf.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=450&Itemid=412

⁴⁰ Απέργη Μάκης και Γκαϊτλιχ Μαρτίνος (2007) «Επιζήμια για τη φύση η προτεινόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος», *Η Φύση*, No.116, Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης, <http://www.eepf.gr/fysi116editorial.html>

⁴¹ «Το ελληνικό τμήμα του παγκοσμίου κινήματος πολιτών ATTAC (...) καλεί όλους τους πολίτες σε μια μαζική, ειρηνική καθιστική διαμαρτυρία μπροστά στη Βουλή, προκειμένου να δηλώσουμε ότι δεν πρόκειται να ανεχθούμε την οικονομική, κοινωνική και ιδεολογική υποδούλωση των πολιτών.» Κάλεσμα σε καθιστική διαμαρτυρία στις 10/5/2010. <http://ecoleft.blogspot.com/2010/05/atac-hellas.html>

⁴² Tsakiris Athanasios (2010) "The Greek December 2008 Uprising and the Role of the New Trade Unions" 15th *Alternative Futures and Popular Protest Conference*, Manchester Metropolitan University, 29-31 March

υποψήφιων μελών του ο Σύλλογος δημιούργησε μια ιστοσελίδα με αυτόματη ενημέρωση των μελών μέσω των διευθύνσεων ηλεκτρονικών για τις διαδικασίες κατάρτισης του καταστατικού του Συλλόγου στις οποίες μπορούσαν να παρέμβουν αποστέλλοντας αντιρρήσεις, προτάσεις και εναλλακτικά σχέδια προς συζήτηση.⁴³ Στο χώρο των μισθωτών, όλος αυτός ο κόσμος δεν καλύπτεται από την επίσημη συνδικαλιστική εκπροσώπηση. Παραδείγματος χάριν, στο χώρο των τηλεπικοινωνιών που είναι παραδοσιακά στην Ελλάδα κλάδος αιχμής, υπάρχουν καινούργια σωματεία εργαζομένων με επισφαλή απασχόληση, μερική και προσωρινή. Τα σωματεία δημιουργήθηκαν μετά την άρνηση των σωματείων των μονίμων να εγγραφούν στη δύναμή τους επισφαλώς εργαζόμενους και η δημιουργία τους επιταχύνθηκε μετά την εξέγερση που εμφύσησε το πνεύμα της αυτοοργάνωσης. Το ίδιο συμβαίνει και με το χώρο των τραπεζών, παραδείγματος χάριν, στην Εθνική Τράπεζα οι «ενοικιαζόμενοι εργαζόμενοι» δεν ενεγράφησαν στον ΣΥΕΤΕ με ευθύνη της συνδικαλιστικής ηγεσίας του κι έτσι δημιούργησαν το Σωματείο Εργαζομένων στην Ethodata με τη διαδικασία της αυτοοργάνωσης και σε συνελευσιακή βάση.

Μια ενδιαφέρουσα για τα ελληνικά δεδομένα κινητοποίηση ήταν η συγκρότηση και δράση επιτροπών ανέργων καθώς δεν έχει υπάρξει κίνημα ανέργων στην Ελλάδα σε αντίθεση με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ευρώπης.⁴⁴ Στη Θεσσαλονίκη συγκροτήθηκε η Επιτροπή Ανέργων Θεσσαλονίκης που εμφανίστηκε στην γενική απεργία και στη διαδήλωση της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2010. Τα μέλη της συνεδριάζουν στο Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης και οργανώνουν ανεξάρτητες ενέργειες συμβολικού και μαζικού χαρακτήρα όπως η συγκέντρωση έξω από το παράρτημα του ΟΑΕΔ στο κέντρο της πόλης και οι παρεμβάσεις για τα εισιτήρια στις αστικές συγκοινωνίες.⁴⁵ Με την αλματώδη αύξηση της ανεργίας η μορφή αυτή οργάνωσης ανέργων εξαπλώνεται. Χαρακτηριστική περίπτωση του Συλλόγου Ανέργων και Επισφαλώς Εργαζομένων Ηρακλείου Κρήτης που ιδρύθηκε στις 14 Απριλίου 2011.⁴⁶

Σημαντική εκδήλωση διαμαρτυρίας ήταν η απεργία πείνας 300 μεταναστών που ταξίδεψαν από τα Χανιά στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη το πρώτο δίμηνο του 2011. Επρόκειτο για την μαζικότερη απεργία πείνας στην ευρωπαϊκή ιστορία.⁴⁷ Κύριος οργανωτής ήταν το «Φόρουμ

⁴³ <http://sylogosmed.blogspot.com/>

⁴⁴ Βλ. Petras James (2002) "The Unemployed Workers Movement in Argentina", *Monthly Review*, Volume 53, Issue 08, January, <http://monthlyreview.org/2002/01/01/the-unemployed-workers-movement-in-argentina> Βλ. επίσης Giugni Marco (ed) (2010) *The Contentious Politics of Unemployment in Europe: Welfare States and Political Opportunities*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan

⁴⁵ Τα αιτήματα της Επιτροπής Ανέργων Θεσσαλονίκης έχουν ως εξής:

«Απαιτούμε άμεσα μέτρα ανακούφισης των Ανέργων:

— Επίδομα ανεργίας 700 ευρώ, για όλο το διάστημα της ανεργίας.

— Ο χρόνος της ανεργίας να υπολογίζεται στα συντάξιμα χρόνια.

— Πλήρη ασφάλιση και περίθαλψη για όλο το διάστημα ανεργίας, με την επίδειξη της κάρτας ανεργίας.

— Δημόσιες επενδύσεις για τη δημιουργία μόνιμων θέσεων εργασίας. Προσλήψεις σε Υγεία, Παιδεία, Κοινωνικές υπηρεσίες.

— Δωρεάν χρήση των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς με την επίδειξη της κάρτας Ανεργίας

— Κατάργηση του ΦΠΑ στα είδη πρώτης ανάγκης, μείωση των τιμολογίων ΔΕΗ-ΕΥΑΘ.»

Για μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση του κινήματος ανέργων, βλ. Καράμπελας Γιώργος (2011) «Κίνημα των ανέργων "Ας ανθίσουν χίλιες συλλογικότητες στα ερείπια της πλήρους απασχόλησης"», *Λεύγα*, No.1, Μάρτιος. Αθήνα: Εκδ. Futura, σελ. 12-16. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την Επιτροπή Ανέργων Θεσσαλονίκης, βλ.

<http://epitropi-anergon-the.pblogs.gr/>

⁴⁶ Βλ. http://activistis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=8662:2011-04-14-21-06-20&catid=130:2010-09-14-18-37-22&Itemid=152

⁴⁷ Για την ιστορία της «απεργίας πείνας», βλ. Scanlan J. Stephen, Cooper Stoll Laurie, Lumm Kimberly (2008) "Starving for change: The hunger strike and non-violent action, 1906-2004" in Coy Patrick G. (ed.) *Research in Social Movements, Conflicts and Change*. No.28, pp. 275-323

Μεταναστών Κρήτης» σε συνεργασία με την «Επιτροπή Αλληλεγγύης»⁴⁸ και οι απεργοί πείνας απαιτούσαν από το κράτος να σταματήσει να τους αντιμετωπίζει ως «παράνομους μετανάστες» και να τους χορηγήσει στάτους μόνιμου κατοίκου καθώς οι περισσότεροι εργάζονταν στην Ελλάδα πάνω από 6 χρόνια. Η δραματική αυτή απεργία έληξε μετά από 34 ημέρες έντασης μεταξύ από τη μια πλευρά του κράτους και των κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων συνεπικουρούμενων από το μεγαλύτερο μέρος των έντυπων και, κυρίως, των ραδιοτηλεοπτικών ΜΜΕ και από την άλλη των μεταναστευτικών και αντιρατσιστικών οργανώσεων που είχαν συμπαραστάση με τον ένα ή τον άλλο βαθμό των κομμάτων της αριστεράς και του αναρχικού χώρου. Η συμβιβαστική πρόταση της κυβέρνησης, που έγινε αποδεκτή από τη συνέλευση των απεργών πείνας, προέβλεπε νομιμοποίηση των μεταναστών μετά από 8 χρόνια, μείωση των απαραίτητων ενσήμων και δυνατότητα να ταξιδέψουν στη χώρα προέλευσής τους κατά τη διάρκεια του «καθεστώτος ανοχής». Η περίπτωση αυτής της απεργίας πείνας ως εκδήλωση διαμαρτυρίας ήταν από τις ελάχιστες που είχαν νικηφόρο αποτέλεσμα κατά τη διάρκεια της περιόδου εφαρμογής των πολιτικών που υπαγορεύονται από το Μνημόνιο.

Τέλος, σημαντική είναι η κινητοποίηση στη βάση της πολιτικής ανυπακοής του κινήματος άρνησης πληρωμής τελών διοδίων και εισιτηρίων αστικής συγκοινωνίας. Το κίνημα «Δεν Πληρώνω, Δεν Πληρώνω» περιλαμβάνει πλήθος ενεργών οργανώσεων και ομάδων ακτιβιστών αλλά και πολιτών που παίρνουν μέρος ευκαιριακά με αφορμή το επίμαχο θέμα.⁴⁹ Οι ομάδες αυτές συντονίζουν τις προσπάθειές τους μέσω επιτροπών που είναι ανοιχτές σε κάθε πολίτη που ενδιαφέρεται για συμμετοχή στις κινητοποιήσεις. Το κίνημα στηρίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στο διαδίκτυο (ιστότοποι και ιστολόγια) παρέχοντας πληροφορίες και υλικό (εφημερίδες, φέιγ-βολάν, φυλλάδια, ανακοινώσεις και δελτία τύπου των τοπικών επιτροπών και του συντονιστικού οργάνου) σε κάθε ενδιαφερόμενο καθώς και νομικές οδηγίες για χρήση στη στιγμή της αντιμετώπισής τους από τις κρατικές και ιδιωτικές κατασταλτικές αρχές (ελεγκτές, τροχαία, αστυνομία) και, τέλος, για την αμφίδρομη έκφραση απόψεων και προτάσεων (chatrooms, βιβλία επισκεπτών). Το ίδιο υλικό σε έντυπη μορφή μοιράζεται στους σταθμούς του μετρό και στα λεωφορεία καθώς και στους σταθμούς διοδίων, όπου τα μέλη του κινήματος «σηκώνουν τις μπάρες» για την δωρεάν διέλευση των οχημάτων και μπλοκάρουν τα μηχανήματα ακύρωσης εισιτηρίων. Τα προβλήματα που προβάλλουν οι επιτροπές αυτές ως κρίσιμα είναι τα ακόλουθα:

- Αύξηση των τιμών των εισιτηρίων των αστικών συγκοινωνιών
- Αύξηση του αριθμού των σταθμών διοδίων στους δημόσιους αυτοκινητόδρομους
- Αύξηση των τελών των διοδίων
- Καθιέρωση εισιτηρίου στα εξωτερικά ιατρεία των δημοσίων νοσοκομείων.

Η στρατηγική και τακτική του κινήματος «Δεν Πληρώνω-Δεν Πληρώνω» για την επίτευξη μιας προσωρινής νίκης σε ένα από τα μέτωπα που έχει ανοίξει φαίνεται να αποδίδει, αν συσχετίσουμε την ανακοίνωση της κυβέρνησης ότι θα μειώσει τις τιμές διοδίων σε υπό κατασκευή τμήματα των εθνικών οδών με τη μαζικοποίηση των κινητοποιήσεων των τελευταίων μηνών.⁵¹

Συμπεράσματα

⁴⁸ Για περισσότερες λεπτομέρειες από τους ίδιους τους οργανωτές, βλ. <http://fmkritis.wordpress.com/about/> και <http://hungerstrike300.espivblogs.net/category/%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B5%CF%82/english/>

⁴⁹ Βλ. Della Porta Donatella and Diani Mario (2006) *Social Movements. An Introduction*. Malden MA and Oxford UK:Blackwell Publishing.

⁵⁰ <http://denplirono.files.wordpress.com/2011/02/denplirono-press.pdf>

⁵¹ <http://www.euro2day.gr/news/economy/124/articles/635625/Article.aspx>

Ένας νέος κόσμος κινείται και δρα στα όρια ή/και εκτός του πλαισίου του επίσημου πολιτικού συστήματος διεκδικώντας πολιτικά αιτήματα και λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα χρησιμοποιώντας ποικίλα μέσα που ξεφεύγουν από την πολιτική της απλής πίεσης και του συμβιβασμού χωρίς αρχές. Η οικονομική κρίση που γενικεύεται χωρίς το καπιταλιστικό σύστημα να μπορεί να την διαχειριστεί αποτελεσματικά καταφεύγοντας στην (συχνά ακραία) νεοφιλελεύθερη πολιτική δημιουργεί νέα κοινωνικά στρώματα που δεν έχουν τη δυνατότητα διαφυγής από τον κύκλο του χρέους και της ανεργίας ή της εισοδηματικής καχεξίας. Το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα με τη σειρά του δεν μπορεί να στηριχτεί στις παραδοσιακές του βάσεις, δηλαδή τα πολιτικά κόμματα, που έχουν εξελιχθεί σε αυτοαναφερόμενους και αυτοαναπαραγόμενους πολιτικούς οργανισμούς με κύρια αναφορά στο κράτος αντί των κοινωνικών τάξεων και ομάδων που κάποτε εκπροσωπούσαν. Από κοντά η κρίση εκπροσώπησης έχει επηρεάσει αρνητικά και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων, παρ' ότι δεν έχουν απαξιωθεί «στα μάτια της κοινής γνώμης» τόσο πολύ όσο τα πολιτικά κόμματα.⁵² Με λίγα λόγια, το πολιτικό και το κομματικό σύστημα που συγκροτήθηκε μετά την κατάρρευση της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα δεν μπορεί πια να νομιμοποιηθεί πολιτικά καθώς χάνει αργά αλλά σταθερά την δυνατότητα της ενσωμάτωσης των ευρέων λαϊκών στρωμάτων στα πλαίσιά του. Η κρίση του συστήματος είναι τόσο βαθιά που απεγκλωβίζει ανθρώπινο δυναμικό από τα δύο μέχρι πρότινος κυρίαρχα κόμματα. Επιπλέον δεν τροφοδοτεί τα λεγόμενα «νέα μικρά κόμματα» (ΔΗΜ.ΑΡ., ΔΗ.ΣΥ.) που είναι διαποτισμένα από την ίδια νοοτροπία των παλιών κομμάτων από τα οποία αποχώρησαν και την οποία κατήγγειλαν μόνο όταν έχασαν τις θέσεις εξουσίας που κατείχαν. Απειλή, όμως, για το πολιτικό σύστημα φαντάζει η άνοδος της άκρας δεξιάς.⁵³ Η συνεχής διαρροή ψηφοφόρων και μελών των κομμάτων δημιουργεί συνθήκες «χειραφέτησης» των πολιτών και τους δίνει τη δυνατότητα επιλογής διαφορετικών ατομικών και συλλογικών πολιτικών συμπεριφορών και ειδικά συμμετοχής στα δρώμενα μέσω των οργανώσεων κοινωνικών κινημάτων όπως είναι το κίνημα «Δεν Πληρώνω-Δεν Πληρώνω».⁵⁴ Στην περίπτωση των κινημάτων τύπου «Δεν Πληρώνω-Δεν Πληρώνω» ο παράγοντας του κράτους είναι καθοριστικός με την έννοια ότι μπορεί να παίξει ταυτόχρονα με την τακτική του «μαστιγίου» και με την τακτική του καρότου» λόγω των

⁵²Σε έρευνα κοινής γνώμης της VPRC (2010) *Εργασιακές συνθήκες και συνδικαλισμός στη συγκυρία της οικονομικής κρίσης*. Φεβρουάριος, <http://www.vprc.gr/article.php?id=906> αναφέρεται ότι:

- « • Γενικευμένη είναι η πεποίθηση ότι για την οικονομική κατάσταση της χώρας υπάρχουν σοβαρές πολιτικές ευθύνες όλων των κυβερνήσεων.
- Συνολικά η διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων των εργαζόμενων απέναντι στα μισθολογικά μέτρα ανέδειξε ένα πλειοψηφικό αίτημα για άρση των μισθολογικών ανισοτήτων και όχι περαιτέρω επιβάρυνση των χαμηλόμισθων.
- Η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης βρίσκει αντίθετη την πλειονότητα των συμμετεχόντων.
- Τα σωματεία και οι συνδικαλιστικές ενώσεις σταδιακά χάνουν τη λαϊκή νομιμοποίηση για τη διεκδίκηση αιτημάτων εργασιακού ή ασφαλιστικού χαρακτήρα, καθώς γίνονται αντιληπτά ως προέκταση των κομμάτων.
- Συνολικά το πολιτικό σύστημα δείχνει να έχει απαξιωθεί από την πλειονότητα των πολιτών. » Βλ. επίσης VPRC (2010) *Συνδικαλισμός, συνδικάτα και συνδικαλιστική συμμετοχή στη συγκυρία της οικονομικής κρίσης*. Φεβρουάριος <http://www.vprc.gr/projshow.php?id=910> και την παλιότερη Τσακίρης Θανάσης (2005) «Συνδικάτα και εργασιακές σχέσεις. Από την "κρίση" στην αποσυνδικαλιστικοποίηση.» στο Βερναρδάκης Χ. (επιμ.) *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004: Εκλογές - Κόμματα, Κοινωνικές Εκπροσωπήσεις, Χώρος και Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας.

⁵³ Σωρευτικά 9,5% των ψηφοφόρων σύμφωνα με τελευταία έρευνα της VPRC στο περιοδικό *Επίκαιρα* <http://www.vprc.gr/article.php?id=1064>.

⁵⁴ Αυτό δείχνει πρόσφατη έρευνα της VPRC για την απεργία των εργαζομένων στις αστικές συγκοινωνίες σε αντίθεση με την σχεδόν ολική απαξίωση του πολιτικού συστήματος και των κομμάτων: http://www.vprc.gr/uploads/File/Graphs_Epikaira_February2011.pdf. Στην έρευνα τονίζεται ότι «ως προς τις απεργιακές κινητοποιήσεις στα μέσα μαζικής μεταφοράς, 6 στους 10 πολίτες δείχνουν να στέκονται στο πλευρό των απεργών. Ένα 38% επιδοκιμάζει την κίνηση πολιτών να μην πληρώνουν εισιτήριο για τις μετακινήσεις τους, ωστόσο, μεγαλύτερη υποστήριξη δίνεται σε όσους επιλέγουν να μην πληρώνουν διόδια για τις μετακινήσεις τους στις εθνικές οδούς, καθώς το 52% συμφωνεί με την κίνηση αυτή.»

ιδιαίτερα πειστικών διακυβευμάτων που τίθενται από τα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα των εταιρειών του κατασκευαστικού κλάδου αλλά και των συγκοινωνιακών και άλλων επιχειρήσεων που συνδέονται με αυτές.

Έτσι, ένα μεγάλο μέρος ενεργών πολιτών που δεν μπορεί να διακρίνει πολλές δυνατότητες στοιχειώδους νίκης στον εργασιακό τομέα μέσω του συνδικαλιστικού κινήματος δοκιμάζει την επιλογή της ρήξης στο πεδίο της κατανάλωσης και της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Η εφευρετικότητα των οργανώσεων των ομάδων και οργανώσεων των κοινωνικών κινήματων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων δείχνει τη σημασία της διαδικασίας πλαισίωσης για την επιτυχή σύνδεση με τους συμμετέχοντες ή τους δυνητικούς συμμετέχοντες καθιστώντας τους ικανούς να εντοπίζουν, να αντιλαμβάνονται, να αναγνωρίζουν και να χαρακτηρίζουν τα γεγονότα και να κωδικογραφούν αντικείμενα, καταστάσεις, γεγονότα, εμπειρίες και συνέπειες ενεργειών στο πλαίσιο του παρόντος ή του παρελθόντος τους.⁵⁵ Μπορούν ανακωδικοποιώντας τα πλαίσια να δώσουν τη δική τους ερμηνεία και το δικό τους νόημα στα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα και στις ενέργειες της οργάνωσής τους. Η περίπτωση των ΜΚΟ είναι χαρακτηριστική καθώς συμβάλλουν με μια πιο επεξεργασμένη τακτική στην «αφύπνιση συνειδήσεων» για το περιβάλλον με την κατάρτιση και την τεκμηρίωση και την ενίσχυση της δημοκρατικής ιδεολογίας και πράξης.⁵⁶ Δημιουργούνται έτσι νέες πολιτικές ευκαιρίες που επιτείνουν την κρίση του παρόντος πολιτικού συστήματος και επιφέρουν μεγαλύτερα χάσματα μεταξύ των πολιτικών ελίτ.

Η αμφισβήτηση που εντείνεται στα πλαίσια του συστήματος περιλαμβάνει όχι μόνο τους κρατικούς κυβερνητικούς θεσμούς αλλά και τη δυνατότητα «διακυβέρνησης» που προωθείται από τους «κοινωνικούς εταίρους» όπως φάνηκε από την απαξίωση της ΓΣΕΕ ως υπεύθυνου συνομιλητή στον «κοινωνικό διάλογο» αλλά ανεπαρκή θεσμό εκπροσώπησης των εργαζομένων..

⁵⁵ Βλ. Snow D., Rochford E.B.J, Worden S., and Benford R. (1986), «Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation», *American Sociologist Review*, No.51, σελ. 464-481.

⁵⁶ Mathews Freya (1996) *Ecology and Democracy*. London, UK and Portland, OR: Frank Cass.